

Taalwerk

De formulering van deontische modaliteit in wetteksten

KAREN DESCHAMPS

Wetten gaan over rechten en plichten. Over wat mag en wat niet mag, wat moet en wat niet hoeft. Maar hoe worden dat soort van gedachten – in de taalkunde spreekt men over deontische modaliteit – precies uitgedrukt? Die vraag staat centraal in mijn doctoraatsonderzoek. Uit het onderzoek blijkt dat de wetgever behoorlijk creatief is bij het onder woorden brengen van geboden, verboden, toestemmingen enzovoort. In een corpus van Belgische en Nederlandse wetteksten ben ik namelijk 66 verschillende lexicale uitdrukkingen en grammaticale constructies tegengekomen die de deontische modaliteit van een rechtsnorm gestalte geven. Die grote variatie gaat echter in tegen een belangrijke regel uit de wetgevingstechniek, die zegt dat een gedachte slechts door één woord mag worden uitgedrukt, en omgekeerd, dat één woord slechts één betekenis mag uitdrukken.

Het corpus dat ik voor mijn onderzoek heb gebruikt, bestaat uit (fragmenten van) de grondwet (GW), het verkeersreglement (VW) en de woninghuurwet (HW), telkens uit België (B) en Nederland (NL). In totaal heb ik 1923 zinnen onderzocht. In elk van die zinnen heb ik aangeduid welk talig middel gebruikt wordt ter uitdrukking van de deontische modaliteit. Niet alle zinnen bleken een deontische modaliteit uit te drukken. Sommige bepalingen in wetteksten hebben immers een andere functie dan het regelen van menselijk gedrag. Ze definiëren bijvoorbeeld een begrip, of ze creëren een nieuwe instelling. Het merendeel van de zinnen in het corpus, 1608 om precies te zijn, drukt wel een deontische modaliteit uit. Ik onderscheid acht deontische concepten: vier positieve (gebod, toestemming,

bevoegdheid en recht) en vier negatieve (vrijstelling, verbod, niet-bevoegdheid en niet-recht).

In het corpus worden 66 verschillende talige middelen gebruikt om die concepten uit te drukken. Die middelen kunnen worden ingedeeld in vier categorieën. De deontische modaliteit kan ten eerste expliciet uitgedrukt worden door middel van een deontisch werkwoord, zoals in zin (1); een combinatie van een deontisch adjectief en een niet-deontisch werkwoord, zoals in zin (2); of een combinatie van een deontisch substantief en een niet-deontisch werkwoord, zoals in zin (3).

- (1) Fietsers *mogen* met zijn tweeën naast elkaar rijden. (art. 3, 2, zin 1 NL-VW)
- (2) Bestuurders *zijn verplicht* zoveel mogelijk rechts te houden. (art. 3, 1 NL-VW)
- (3) Ieder *heeft het recht* een menswaardig leven te leiden. (art. 23, 1ste lid B-GW)

Daarnaast kan de deontische modaliteit ook impliciet uitgedrukt worden, door middel van een niet-deontisch werkwoord dat de handeling uitdrukt, gesteld in de indicatief presens, zoals in zin (4).

- (4) Voetgangers *gebruiken* het trottoir of het voetpad. (art. 4, 1 NL-VW)

In deze zin is geen enkele expliciete deontische uitdrukking aanwezig. Los van enige context zouden we deze zin interpreteren als een beschrijving van de werkelijkheid. Wanneer we evenwel weten dat de zin uit een wettekst komt, denken we er automatisch het woordje *moeten* bij. De indicatief presens heeft in zinnen als deze dus een imperatief karakter. Deze constructie wordt ook wel de 'normatieve indicatief' genoemd.

talig middel	frequentie	
	n	%
deontisch werkwoord	800	49,75
deontisch adjectief + niet-deontisch werkwoord	162	10,07
deontisch substantief + niet-deontisch werkwoord	82	5,10
niet-deontisch werkwoord in de indicatief presens	564	35,07
TOTAAL	1608	100

Tabel 1: Talige middelen ter uitdrukking van deontische modaliteit en hun frequenties

Uit tabel 1 blijkt dat deontische werkwoorden het meest voorkomen (49,75% van de gevallen), gevolgd door de indicatief presens (35,07%), deontische adjectieven met een werkwoord (10,07%) en ten slotte deontische substantieven met een werkwoord (5,10%). Vervolgens heb ik alle talige middelen die ik verzameld heb onderworpen aan een semantische analyse, zowel vanuit semasiologisch perspectief (welke deontische betekenis drukt elk talig middel uit?) als vanuit onomasiologisch perspectief (door welk talig middel wordt elke deontische betekenis uitgedrukt?). Uit de analyse bleek dat er geen een-op-eenverhouding is tussen de verschillende deontische concepten en de talige middelen die gebruikt worden om die concepten uit te drukken. Er is sprake van zowel polysemie (i.e. semasiologische variatie) als van synonymie (i.e. onomasiologische variatie).

Polysemie

Om te beginnen drukken een aantal deontische uitdrukkingen en constructies verschillende deontische betekenissen uit. Ze zijn dus polyseem. De indicatief presens bijvoorbeeld wordt in wetteksten niet alleen gebruikt ter uitdrukking van een gebod, zoals in zin (4), maar ook ter uitdrukking van een facultatieve bevoegdheid. Van een facultatieve bevoegdheid is sprake als een persoon vrij is om de bevoegdheid die hem toegekend wordt uit te oefenen. Een voorbeeld is de volgende bepaling:

(5) Naturalisatie *wordt verleend* door de federale wetgevende macht. (art. 9 B-GW)

In dit artikel wordt de bevoegdheid om naturalisatie te verlenen toegekend aan de federale wetgevende macht. Naturalisatie kan enkel worden verleend aan vreemdelingen die aan de wettelijke voorwaarden voldoen (de aanvrager moet bijvoorbeeld de volle achttien jaar oud zijn en ten minste drie jaar zijn hoofdverblijfplaats in België hebben). Men is echter niet verplicht om naturalisatie te verlenen: ook als alle wettelijke voorwaarden zijn vervuld, mag de Kamer de vraag om naturalisatie afwijzen (Rimanque 2005:31). De indicatief presens drukt in dit geval dus geen gebod uit, zoals gewoonlijk. Om elke discussie uit te sluiten, zou in deze

zin dan ook beter het werkwoord *kunnen* toegevoegd worden.

Omgekeerd staat er in wetsbepalingen soms het werkwoord *kunnen*, terwijl men eigenlijk een imperatieve bevoegdheid (een bevoegdheid die gepaard gaat met een plicht tot uitoefening) wil uitdrukken. Een voorbeeld is artikel 8, lid 3 uit de Belgische Grondwet:

(6) In afwijking van het tweede lid *kan* de wet het stemrecht regelen van de burgers van de Europese Unie die niet de Belgische nationaliteit hebben, overeenkomstig de internationale en supranationale verplichtingen van België.

Het woordje *kan* lijkt erop te wijzen dat de wetgever weliswaar bevoegd, maar niet verplicht is om het stemrecht te regelen van de EU-burgers die geen Belg zijn. *Kunnen* drukt in wetteksten immers normaal gezien een facultatieve bevoegdheid of een toestemming uit. Dat is hier echter niet het geval: volgens het verdrag van Maastricht is België namelijk verplicht om het stemrecht van EU-burgers te regelen, wat gesuggereerd wordt door het woordje *verplichtingen* verderop in de zin.

Ook een lid van de bevoegde senaatscommissie waarin het wetsvoorstel werd besproken, had die tegenstrijdigheid opgemerkt en vroeg zich af waarom er in de tekst niet staat *de wet regelt*, aangezien België blijkbaar de verplichting heeft om het stemrecht van EU-burgers te regelen. De toenmalige eerste minister antwoordde daarop dat het lid vanuit juridisch oogpunt inderdaad gelijk had, maar dat er voornamelijk om politieke redenen gekozen was voor de formulering *kan regelen*. Er waren namelijk politici die vonden dat er geen discriminatie mocht zijn tussen EU-burgers en niet-EU-burgers. Zij wilden een gelijke tekst voor beide groepen. En aangezien er in de bepaling over het stemrecht voor niet-EU-burgers stond *de wet kan regelen*, vonden de politici het beter om in de bepaling voor de EU-burgers dezelfde formulering te hanteren. Politici lijkten de taal dus soms naar eigen goeddunken te gebruiken. Ze schrijven *kunnen*, maar ze bedoelen eigenlijk *moeten*, met alle verwarring vandien.

Synonymie

De formulering van deontische modaliteit in wetteksten vertoont ook synonymie: de verschillende deontische concepten corresponderen namelijk met verschillende deontische uitdrukkingen of constructies. Om een gebod uit te drukken bijvoorbeeld worden in het corpus veertien verschillende talige middelen gebruikt, zoals weergegeven in tabel 2.

Een gebod wordt in het corpus door veertien verschillende talige middelen uitgedrukt. In meer dan de helft van de gevallen worden geboden expliciet uitgedrukt. Vooral *moeten* komt erg vaak voor (48,49%), maar ook *dienen* en *zullen* worden gebruikt. In 45,65% van de gevallen worden geboden impliciet uitgedrukt, door middel van de indicatief presens. Daarnaast zijn er nog een tiental uitdrukkingen met deontische adjectieven of substantieven.

talig middel	frequentie	
	n	%
deontisch werkwoord	279	49,56
dienen	5	0,89
moeten	273	48,49
zullen	1	0,18
deontisch adjectief + niet-deontisch werkwoord	24	4,26
belast zijn met	1	0,18
gebonden zijn aan ('moeten meewerken aan')	1	0,18
gehouden zijn tot	2	0,36
onderworpen zijn aan (een bepaling) ('moeten voldoen aan')	2	0,36
verantwoordelijk zijn ('zich moeten verantwoorden')	4	0,71
verplicht zijn	8	1,42
verschuldigd zijn ('moeten betalen')	5	0,89
voorgescreven zijn	1	0,18
deontisch substantief + niet-deontisch werkwoord	3	0,53
de last inhouden ('de plicht impliceren')	1	0,18
ten laste komen van ('moeten betaald worden door')	2	0,36
indicatief presens	257	45,65
TOTAAL	563	100

Tabel 2: Talige middelen voor het concept *gebod*

Die variatie is echter niet zonder gevaar: elk lexicaal verschil kan immers worden geïnterpreteerd als een verschil in betekenis. Het zou dus beter zijn om het aantal uitdrukkingen per deontisch concept drastisch te beperken. Wat het concept gebod betreft, zou men er bijvoorbeeld voor kunnen kiezen om enkel de indicatief presens te gebruiken, zoals ook de Belgische Raad van State (2008:7) adviseert. De indicatief presens is immers de eenvoudigste manier om een gebod tot uiting te brengen.

Anderen, zoals Oldenzel (1998:120), vragen zich af of het vanuit het oogpunt van rechtszekerheid niet beter zou zijn om het gebruik van expliciete deontische uitdrukkingen als *moeten* voor te schrijven, in plaats van de indicatief presens. Daar valt iets voor te zeggen: hierboven hebben we gezien dat de indicatief presens niet alleen gebruikt wordt ter uitdrukking van geboden, maar ook ter uitdrukking van bijvoorbeeld facultatieve bevoegdheden. Daardoor ontstaat soms discussie over de precieze normatieve strekking van wettelijke bepalingen. Het gebruik van expliciete deontische uitdrukkingen zou dat soort van discussies kunnen voorkomen. Er moet dan wel gekozen worden voor één deontische uitdrukking. *Moeten* lijkt de meest voor de hand liggende optie. Synoniemen als *dienen*, *zullen*, *verplicht zijn* of *gehouden zijn* kunnen dan het best geweerd worden. Sommige uitdrukkingen zijn eventueel nog te verdedigen, omdat ze heel specifieke geboden uitdrukken. *Verantwoordelijk zijn* bijvoorbeeld betekent 'zich moeten verantwoorden'. In dit geval komt het lexicale verschil overeen met een semantisch verschil. De uitdrukking drukt niet alleen een deontisch concept uit (gebod), maar ook de genormeerde handeling (zich verantwoorden). *Verantwoordelijk* is bovendien een geïjkte juridische term, waar juristen niet graag vanaf zullen stappen.

Pfeiffer (2002:74-75) toont aan dat zo'n standaardisatie wel degelijk mogelijk is. Hij vergeleek strafbepalingen in Oostenrijkse wetteksten van de laatste tweehonderd jaar. In wetteksten tussen 1787 en 1971 werden tien tot negentien verschillende types van uitdrukkingen aangetroffen om strafbepalingen te formuleren (bijvoorbeeld *soll mit*

X belgestraft werden, mit X wird bestraft, ist mit X zu bestrafen). Dankzij de hervorming van het strafrecht bleef in 1974 slechts één uitdrukking over van die verschillende types, namelijk *ist mit X zu bestrafen*. Een beetje saai misschien, maar wel duidelijk en efficiënt.

Naar meer uniformiteit

Uit mijn onderzoek blijkt dus dat wetteksten op het gebied van deontische modaliteit lijden aan een gebrek aan eenheid van terminologie, een belangrijk principe uit de wetgevingstechniek. De verschillende deontische uitdrukkingen hebben verschillende betekenissen (semasiologische variatie) en omgekeerd worden de deontische concepten door verschillende uitdrukkingen en constructies uitgedrukt (onomasiologische variatie). Dat kan leiden tot interpretatieproblemen.

Om te komen tot een meer eenvormige uitdrukking van deontische modaliteit in wetteksten zouden de richtlijnen over de wetgevingstechniek, zoals die van de Raad van State en de Vlaamse regering, meer en uitgebreidere voorschriften op dit vlak kunnen geven. Men zou bijvoorbeeld een overzicht kunnen geven van de verschillende deontische concepten, en per deontisch concept kunnen aangeven hoe het bij voorkeur tot uitdrukking gebracht wordt, zoals dat al in sommige Engelstalige en Duitstalige handboeken gebeurt. De taalkundige creativiteit van de wetgever wordt daarmee enigszins aan banden gelegd, maar daartegenover staat een grotere eenduidigheid, en dus een grotere begrijpelijkheid van wetteksten.

Literatuur

- Deschamps, K. (2009). *De lexicalisatie van rechtsnormen. Deontische modaliteit en negatie in Nederlandstalige regelgevende teksten*. Ongepubliceerd doctoraal proefschrift, Katholieke Universiteit Leuven.
- Oldenzel, H.A. (1998). *Wetgeving en rechtszekerheid*. Deventer: Kluwer.
- Pfeiffer, O.E. (2002). 'Modalverben und ihre Konkurrenten in Österreichischen Gesetzen'. In: *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 32, 128, 63-75.
- Raad van State (2008). *Beginselen van de wetgevingstechniek. Handleiding voor het opstellen van wetgevende en reglementaire teksten*.
- Rimanque, K. (2005). *De grondwet toegelicht, gewikt en gewogen*. Antwerpen: Intersentia.

Karen Deschamps is als doctor-assistent verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven.

e-mail: karen.deschamps@law.kuleuven.be